

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування, кандидата економічних наук, доцента **СТЕПАСЮК Людмили Михайлівни** на дисертацію **МІРЗОЄВА Тимура Джабраїловича** на тему: «**Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур**», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 051«Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертації

В умовах сучасних глобальних викликів – кліматичних змін, нестабільності світових ринків і зростання витрат на традиційні ресурси – диверсифікація аграрного виробництва стає стратегічним пріоритетом для забезпечення стійкості агросектору України. Традиційне орієнтування на обмежене коло масових культур (соняшник, кукурудза, пшениця) призводить до виснаження ґрунтів, посилення ринкових ризиків і падіння рентабельності через цінові коливання. У цьому контексті особливої ваги набуває дослідження економічної ефективності вирощування нішевих технічних культур (таких як льон-кудряш, коноплі промислові, гірчиця, сафлор, рижій тощо). Актуальність цієї тематики зумовлена декількома ключовими факторами: висока маржинальність і експортний потенціал. Насамперед, це те, що нішеві культури часто мають вищу додану вартість і стабільний попит на європейському та світовому ринках, де зростає тренд на екологічну та натуральну сировину для харчової, текстильної, фармацевтичної та будівельної промисловості. По-друге, кліматична адаптивність: більшість нішевих технічних культур є стійкими до посухи та бідних ґрунтів, що дозволяє ефективно використовувати землі в регіонах ризикованого землеробства, мінімізуючи втрати аграріїв від погодних аномалій. Вагомим фактором є й екологічна та агротехнічна цінність: зокрема, інтеграція нішевих культур у сівозміну покращує фітосанітарний стан полів, відновлює родючість ґрунту та знижує потребу в хімічних добривах, що прямо корелює з принципами «зеленої економіки». Однак, попри очевидні переваги, виробництво нішевих культур в Україні стримується браком відпрацьованих технологій, дефіцитом якісного насіннєвого матеріалу, нерозвиненістю внутрішньої переробки та логістичних ланцюгів. Комплексний економічний аналіз витрат, оцінка ризиків і обґрунтування рентабельності виробництва нішевих технічних культур є критично важливими для формування ефективних управлінських рішень, залучення інвестицій і підвищення конкурентоспроможності як окремих фермерських господарств, так і аграрного потенціалу держави в цілому.

Отже, враховуючи вказані вище аспекти, можна підтвердити важливість обраної теми, яку Мірзоев Тимур Джабраїлович обрав для проведення дисертаційного дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами

Окремі результати дисертації Мірзоева Тимура Джабраїловича є частиною наукових досліджень Національного університету біоресурсів і природокористування України за ініціативною науково-дослідною темою «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих

культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD» (державний обліковий номер 0225U002892). Внесок автора полягає в дослідженні важливого наукового завдання – підвищення ефективності виробництва нішевих технічних культур у контексті необхідності адаптації агровиробників до зміни клімату.

Наукова новизна дослідження і отриманих результатів

Дисертація присвячена розробленню теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо забезпечення та підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур в Україні.

Удосконалено теоретичні підходи до трактування дефініції «нішеві технічні культури». Зокрема, на відміну від існуючих наукових підходів, акцентованих на загальній категорії нішевих культур, автором концептуально виокремлено поняття «нішеві технічні культури». В авторській інтерпретації зазначена категорія розглядається як стратегічний інструмент стабілізації аграрного виробництва і його адаптації до кліматичних трансформацій і ризиків воєнного стану. Економічний потенціал нішевих технічних культур визначено як такий, що спрямований на генерацію високої споживчої та доданої вартості, зокрема через виробництво продукції преміального сегменту (олії холодного віджиму, ефірні олії) та монетизацію вторинних ресурсів (шрот, макуха, солома, паливні пелети). В основі такої авторської інтерпретації впровадження принципів безвідходного виробництва на засадах циркулярної економіки.

Також у роботі вдосконалено теоретичні аспекти щодо розуміння господарської цінності нішевих технічних культур. Зокрема, як доповнення до сучасних поглядів, які зосереджені на окремих характеристиках нішевих культур, автором дану категорію розглянуто через призму комплексу сутнісно-функціональних характеристик (економічної, агротехнічної, екологічної, агрономічної, соціально-економічної, логістичної), кожна з яких має певне значення як для розвитку аграрного виробництва, так і для національної економіки загалом.

Автором удосконалено прикладний організаційно-економічний інструментарій підвищення економічної ефективності виробництва нішевих технічних культур. Існуючі підходи адаптовано до умов Півдня України та обґрунтовано перехід від експортоорієнтованої сировинної моделі до комбінованої моделі глибокої переробки коріандру, де капіталомісткі процеси диверсифікації виробництва (ефірна олія, жирна олія холодного віджиму, біопаливо) синхронізовано із залученням грантових коштів.

Низка положень наукової новизни, що відповідають поставленим завданням і меті дослідження, представлено автором у частині «набули подальшого розвитку».

Наукову новизну проведених досліджень підтверджено довідками про впровадження результатів дослідження та пропозицій.

Практичне значення одержаних результатів для науки і практики

Здійснено вклад у розроблення прикладних і теоретико-методичних рекомендацій і механізмів, які можуть бути запроваджені на місцевому та національному рівнях для забезпечення і підвищення ефективності виробництва нішевих технічних культур. Запропоновані в дослідженні економічні й організаційні заходи сприятимуть інноваційним напрямом використання нішевих технічних культур і підвищенню ефективності їх вирощування відповідно до вимог Європейського зеленого курсу. Зокрема, в практичній діяльності використовуються пропозиції здобувача в частині оптимізації сівозмін із введенням у їх структуру багатофункціональних нішевих технічних культур у контексті реалізації їх потенціалу й необхідності адаптації агровиробників до зміни клімату та ризиків війни. Інноваційні підходи щодо адаптації суб'єктів агробізнесу до зміни клімату і ризиків, спричинених війною через виробництво нішевих технічних культур, використовуються в навчальному процесі економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні дисципліни «Економіка підприємств агробізнесу» на кафедрі економіки НУБіП України в рамках підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 051 «Економіка».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано теоретико-методичні засади і розроблено науково-практичні рекомендації, спрямовані на забезпечення і підвищення ефективності виробництва нішевих технічних культур. Поставлену мету автор досягнув шляхом виконання чітко визначених завдань із застосуванням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема: теоретико-методологічні (діалектичний, монографічний, абстрактно-логічний, комплексний) було використано для систематизації наукових понять, визначення сутності та господарської цінності нішевих технічних культур у системному взаємозв'язку; загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз і синтез) – для виявлення глобальних і вітчизняних тенденцій виробництва й експорту продукції та визначення їхніх характерних ознак; економіко-статистичні та оціночні (порівняльний, статистичний, рейтинговий, бальний) – для аналізу сучасного стану, регіональних рівнів виробництва, динаміки зовнішньої торгівлі та доцільності вирощування льону, гірчиці й коріандру в зоні Степу; розрахунково-аналітичні та прогностичні – для розрахунку економічної ефективності культур, виявлення ринкових обмежень і оцінки інвестиційної привабливості глибокої переробки коріандру; економіко-математичне моделювання (оптимізаційний симплекс-метод) – для обґрунтування моделі підвищення дохідності фермерських господарств Степу (за даними 2024 року) та мінімізації їхніх витрат.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи, яка свідчить про системне й повне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову зрілість.

Обґрунтовані в дисертації рекомендації пройшли виробничу апробацію, що підтверджується відповідними документами. Отже, отримані при виконанні дисертації Мірзосва Тимура Джабраїловича наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації є достатньо обґрунтованими й достовірними.

Повнота викладення матеріалів досліджень в опублікованих працях

Основні положення дисертації опубліковано в 5 статтях у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 11 тезах наукових доповідей. Таким чином, основні наукові положення, методичні розробки та результати, одержані в процесі дослідження, було представлено й отримали схвальні відгуки на конференціях різного рівня.

Винесені на захист положення наукової новизни та основні результати дослідження Мірзосва Тимура Джабраїловича з достатньою повнотою оприлюднено у відкритому друку. Вимоги щодо необхідної кількості статей у наукових фахових виданнях дотримано.

Аналіз структури і змісту дисертації

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст викладено на 292 сторінках, робота містить 44 таблиці, 38 рисунків і додатки. Список використаних джерел налічує 297 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано актуальність вибору теми дослідження; окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів; представлено апробацію результатів дослідження, кількість публікацій здобувача, в яких відображено основні положення дисертаційного дослідження та структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методичні підходи до трактування дефініції економічна ефективність і визначення понять нішеві культури та нішеві технічні», який складається з трьох підрозділів, розкрито сутність, зміст і основні підходи до визначення економічної ефективності виробництва, досліджено поняття і потенціал нішевих культур і виокремлено ефекти та ризики виробництва, а також охарактеризовано господарську цінність нішевих технічних культур через призму їх сутнісно-функціональних характеристик.

У **другому розділі** «Аналіз сучасного стану й економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних сільськогосподарських культур», який складається з трьох підрозділів, досліджено тенденції виробництва й експорту продукції нішевих технічних культур у світі, здійснено загальну оцінку сучасного стану вирощування нішевих технічних

сільськогосподарських культур в Україні та детальну оцінку економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і тенденцій її експорту-імпорту в Україні

Третій розділ «Обґрунтування напрямків забезпечення і підвищення економічної ефективності нішевих технічних культур» формують три підрозділи, в яких обґрунтовано перспективи поширення вирощування нішевих технічних культур як інструменту адаптації агробізнесу до зміни клімату і ризиків воєнного часу, стратегічні напрями підвищення економічної ефективності їх вирощування в контексті Європейського зеленого курсу, а також організаційно-економічні підходи до підвищення ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через розвиток їх поглибленої переробки.

Висновки викладено в логічній послідовності відповідно до мети та поставлених завдань, повністю відповідають змісту власних досліджень і засвідчують досягнення дисертантом поставленої мети. Дисертація Мірзоєва Тимура Джабраїловича є самостійним, цілісним, логічно сформованим і завершеним науковим дослідженням, яке містить сформульовані й обґрунтовані результати, що відповідають критеріям наукової новизни і спрямовані на вирішення проблемних питань теорії та практики. У зв'язку з цим, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених автором у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Дисертація та представлені наукові праці, де висвітлено основні наукові результати дисертаційного дослідження, не містять порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, а також фальсифікації. Дисертація оформлена відповідно до нормативних вимог і відповідних стандартів щодо дотримання системного викладення матеріалу. Дисертація написана державною мовою, їй притаманний як науковий, так і літературний стиль викладення матеріалу. Безпосередньо текстова частина дисертації переважно позбавлена граматичних і орфографічних помилок, технічних недоліків. Таким чином, базові положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються завершеністю, послідовністю і аргументованістю.

Дискусійні положення та зауваження

У цілому, позитивно оцінюючи актуальність, обґрунтованість, достовірність, наукову новизну, наукове та практичне значення проведеного Мірзоєвим Тимуром Джабраїловичем дисертаційного дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на дискусійні моменти і висловити побажання щодо окремих положень роботи.

1. Автором у розділі III дисертаційного дослідження в рамках економіко-математичного моделювання використано класичний симплекс-метод, де цільовою функцією є максимізація прибутку. Оскільки в дисертації обґрунтовано можливості адаптації агровиробників до кліматичних і воєнних ризиків через поширення вирощування нішевих

технічних культур, було б доцільно в моделі другою цільовою функцією чи обмеженням додати мінімізацію ризиків (або оптимізацію за критерієм надійності).

2. У роботі має місце неузгодженість часових періодів. Так, у розділі II для конопель і експорту загалом взято період 2015–2024 рр., для гірчиці й льону – 2021–2024 рр. Бажано було б для коректного порівняння звести аналіз усіх культур до єдиного часового базису.

3. Вагомим науковим здобутком автора є виконана в розділі II оцінка світової торгівлі нішевими технічними культурами. Однак, має місце методологічна суперечність щодо коріандру – світову торгівлю коріандром оцінено у грошовому вимірі (200 млн дол.), тоді як інші культури оцінюються у відсотках або тоннах виробництва. Варто було б уніфікувати показники.

4. У роботі доцільно було би більш чітко диференціювати «виробництво» й «експорт». Автором допущено зміщення акцентів із обсягів вирощування на обсяги експорту (наприклад, щодо гірчиці: 7-ме місце за виробництвом, але 3-тє за експортом). Варто було б більш чітко розмежувати ці напрями.

Загальний висновок

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Мірзоев Тимур Джабраїлович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Людмила СТЕПАСЮК